

الگوی عفاف بر اساس تحلیل خطب نهج البلاغه با رویکرد پاسخ به شبهات

لیلا سلیمانی پور¹

چکیده

این مقاله به بررسی الگوی عفاف در نهج البلاغه با رویکرد پاسخ به شبهات معاصر می‌پردازد. با تحلیل خطب و حکمت‌های امام علی(ع)، عفاف به عنوان فضیلتی چند بعدی، عقلانی و اخلاق‌مدار معرفی شده که فراتر از یک دستور فردی، ضامن کرامت انسانی و سلامت جامعه است. مقاله ضمن تبیین ابعاد مختلف عفاف در رفتار، گفتار، نگاه و اندیشه، به مهم‌ترین شبهات پیرامون مفهوم عفاف و حجاب پاسخ می‌دهد و نشان می‌دهد که این ارزش، نه محدودیت آزادی، بلکه زمینه‌ساز عزت، امنیت و رشد فردی و اجتماعی است. یافته‌ها بر اهمیت تقویت علم، ایمان، الگوسازی از اهل بیت(ع) و اصلاح سبک زندگی برای ترویج عفاف تأکید دارند. این پژوهش با بهره‌گیری از منابع معتبر نهج البلاغه و تحلیل تطبیقی، الگوی عفاف را به عنوان راهکاری کارآمد برای مقابله با چالش‌های اخلاقی و فرهنگی در جوامع معاصر معرفی می‌کند.

کلید واژه:

الگو، عفاف، نهج البلاغه، شبهه

1. طلبه سطح دو حوزه علمیه الزهرا (س) استان زنجان

مقدمه

عفاف، به عنوان یکی از بنیادین‌ترین فضایل اخلاقی در آموزه‌های اسلامی، نقشی محوری در تعالی فردی و سلامت جامعه ایفا می‌کند. این مفهوم، که ریشه در فطرت انسانی دارد، به معنای خویش‌داری، پاکدامنی و پرهیز از آلودگی‌های روحی و جسمی است. در این میان، نهج البلاغه، گنجینه‌ای بی‌بدیل از معارف علوی، به عنوان یکی از مهم‌ترین منابع شناخت اسلام، حاوی آموزه‌های ارزشمندی در باب عفاف است. این مجموعه، شامل خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های امیرالمؤمنین علی (ع) است که با زبانی فصیح و بلیغ، به تبیین ابعاد مختلف زندگی فردی و اجتماعی می‌پردازد. این مقاله، با هدف تبیین الگوی عفاف بر اساس تحلیل خطب نهج البلاغه، به بررسی دقیق این مفهوم در کلام امام علی (ع) می‌پردازد. با توجه به اهمیت پاسخگویی به شبهات و ابهامات موجود در این زمینه، رویکرد اصلی این پژوهش، ارائه تحلیل‌های مستند و پاسخ‌های مستدل به شبهات رایج در خصوص عفاف است. این مقاله، با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوا و بررسی دقیق خطب نهج البلاغه، به دنبال شناسایی مؤلفه‌های اصلی عفاف از منظر امام علی (ع) است. در این مقاله، به بررسی جامع الگوی عفاف بر مبنای تحلیل خطب و حکمت‌های نهج البلاغه پرداخته می‌شود و ضمن تبیین جایگاه عفاف در اندیشه امام علی (ع)، به شبهات و چالش‌های معاصر پیرامون مفهوم عفاف و حجاب پاسخ داده خواهد شد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که عفاف در نهج البلاغه نه صرفاً یک دستور فردی، بلکه ارزشی بنیادین و اجتماعی است که پیوندی عمیق با تقوا، خودکنترلی، کرامت انسانی و سلامت جامعه دارد. امام علی (ع) عفاف را زینت انسان و حتی برتر از جهاد می‌داند و با بیانی عمیق، آن را در رفتار، گفتار، نگاه و اندیشه تعمیم می‌دهد. همچنین، تحلیل خطب نهج البلاغه نشان می‌دهد که عفاف امری فطری و عقلانی است و ریشه در کرامت ذاتی انسان دارد، نه صرفاً یک الزام اجتماعی یا جنسیتی. در بخش پاسخ به شبهات، با استناد به منابع قرآنی و کلام امام علی (ع)، به پرسش‌هایی نظیر ارتباط عفاف و آزادی، نسبت آن با حقوق زنان و مردان، و خاستگاه تاریخی و فلسفی حجاب و عفاف در اسلام و سایر ادیان پرداخته شده است.

این پژوهش با بهره‌گیری از منابع معتبر و تحلیل تطبیقی، نشان می‌دهد که الگوی عفاف در نهج البلاغه الگویی چندبعدی، عقلانی و اخلاق‌مدار است که می‌تواند راهگشای جوامع معاصر در مواجهه با چالش‌های اخلاقی و فرهنگی باشد.

اهداف مقاله:

تبیین مفهوم عفاف از دیدگاه امام علی (ع) با استناد به خطب نهج البلاغه.

بررسی ابعاد مختلف عفاف (گفتار، کردار، پندار) در آموزه‌های علوی.

تحلیل نقش عفاف در تربیت فردی و اجتماعی.

ارائه پاسخ‌های مستدل به شبهات و چالش‌های مطرح‌شده در مورد عفاف.

ارائه الگویی کاربردی برای تحقق عفاف در زندگی فردی و اجتماعی.

مفهوم شناسی :

مفهوم عفاف در نهج البلاغه

تعریف لغوی و اصطلاحی عفاف

عفاف در لغت به معنای خویش‌داری، پرهیز از امور ناپسند، و نگهداشتن نفس از فزون‌خواهی و حرام آمده است. این واژه در قرآن کریم نیز چهار بار به کار رفته و در نهج البلاغه، امام علی (ع) آن را در ردیف فضایل اخلاقی والا قرار داده است. عفاف در اصطلاح اسلامی، به معنای کنترل غرایز و تمایلات نفسانی در چارچوب عقل و شرع است؛ به گونه‌ای که انسان نه تنها در رفتار، بلکه در اندیشه، نگاه و گفتار نیز مرزهای اخلاقی را رعایت کند. عفاف به چه معناست؟ در حدیثی از امیرالمؤمنین، آمده است عفاف و پا کدامن، منشأ همه ی نیکی هاست.¹

1. تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، ص 256، ح 5399

همچنین در حدیث داریم کسیکه عقیف است؛ مقامی مثل فرشتگان دارد یا فیف^۱ کسیکه عقیف است؛ ثواب مجاهد در جبهه ی جنگ را دارد^۱.

در نهج البلاغه، عفاف به عنوان زینت انسان و نشانه تقوا مطرح شده است. امام علی(ع) در حکمت 68 می‌فرماید: «خویشتن‌داری و عفت زینت فقر و شکرگزاری زینت غناست»². این بیان نشان می‌دهد که عفاف نه تنها در شرایط فقر، بلکه در هر وضعیت اجتماعی و اقتصادی، لازمه کرامت انسانی است.

عفاف در قرآن و نهج البلاغه

در قرآن کریم، عفاف در آیات متعددی از جمله آیات 27، 28، 30، 31، 32، 33، 58، 59 و 60 سوره نور و آیه 5 سوره مؤمنون مورد تأکید قرار گرفته است.² قرآن عفاف را پس از نماز و زکات و پرهیز از لغو، و حتی مقدم بر امانت و وفای به عهد مطرح می‌کند که نشان‌دهنده اهمیت والای آن در منظومه ارزشی اسلام است.

سوره بقره، آیه 273: «یحسبهم الجاهل اغنیاء من التعفف» کسانی که از حال آن‌ها اطلاعی ندارند، به خاطر خویشتن‌داری و عفت نفس ایشان گمان می‌کنند که آن‌ها غنی و بی‌نیازند. در این آیه شریفه،

کنش بزرگ منشانه، «مناعت طبع» عفاف است، یعنی: خویشتن‌داری، عزت نفس و امتناع از دست‌نیاز دراز کردن در مقابل دیگران، عفاف است.

در نهج البلاغه نیز امام علی(ع) عفاف را نه تنها به عنوان یک فضیلت فردی، بلکه به عنوان شاخص سلامت جامعه معرفی می‌کند. ایشان می‌فرماید: «افضل العبادۃ شیء واحد و هو العفاف»؛ برترین عبادت یک چیز است و آن عفاف است. این سخن، جایگاه عفاف را در رأس فضایل اخلاقی نشان می‌دهد.

1. نهج البلاغه، ترجمه شهیدی، ص 559، حکمت 474.

2. سوره نور و آیه ی 5 سوره مؤمنون

این صفت به قدری ارزشمند است که رسول اکرم(ص) می فرمایند: تمام صفات حسنه منشا آن عفت است. «اما العفاف فیتشعب منه الرضا والاستكانه والحظّ والراحه والتفقد والخشوع والتذكر والتفكر والجود والسخاء»¹

مفهوم نهج البلاغه

نهج البلاغه کتابی است شامل گزیده‌ای از خطبه‌ها، نامه‌ها و کلمات قصار امام علی بن ابی طالب(ع) که توسط سید رضی در قرن چهارم هجری جمع‌آوری شده است. این کتاب به معنای «راه شیوایی» یا «راه فصاحت» است و به دلیل فصاحت و بلاغت سخنان امام علی(ع) این نام را گرفته است.¹

مفهوم نهج البلاغه گسترده است و شامل دیدگاه جامع امام علی(ع) درباره خدا، انسان، جهان، مبدا و معاد، صفات اخلاقی انسان کامل، رسالت پیامبران، امامت، حکومت و رهبری، حقوق فرد و اجتماع، و همچنین توصیف زیبایی‌های طبیعت و وقایع صدر اسلام است.² این کتاب به سه بخش خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌ها تقسیم شده است.

موضوعات مطرح شده در نهج البلاغه شامل مباحث توحیدی، عدالت، رهبری، اخلاق، تاریخ، دعا، عبادات و معاد است و به عنوان یکی از مهم‌ترین منابع شناخت اسلام و ارزش‌های دینی پس از قرآن و احادیث نبوی شناخته می‌شود. این کتاب به دلیل عمق مفاهیم و بلاغت کلام امام علی(ع)، در ادبیات، فلسفه و عرفان اسلامی جایگاه ویژه‌ای دارد و تاکنون به زبان‌های مختلفی ترجمه شده است. منابع نهج البلاغه بسیار متنوع و از کتب شیعی و سنی پیش از سید رضی بوده‌اند؛ از جمله این منابع می‌توان به کتاب‌های جاحظ، تاریخ طبری، مقاتل واقدی و آثار شیخ مفید و شیخ صدوق اشاره کرد. پژوهشگران برای اثبات صحت انتساب سخنان نهج البلاغه به امام علی(ع) تلاش‌های گسترده‌ای کرده‌اند و منابع و اسناد متعددی را استخراج و معرفی نموده‌اند.⁴

1. تحف العقول، ص ۱۵

2. منابع و مصادر نهج البلاغه، محمد دشتی

3. ویکی شیعه: نهج البلاغه و منابع آن

4. دانشنامه اسلامی: مصادر نهج البلاغه و اسانیده

این دو مفهوم در نهج البلاغه با رویکردی جامع و عمیق بیان شده و به عنوان مصداق‌هایی از تقوا و پاکدامنی معرفی می‌شوند. یکی از سخنان معروف حضرت علی (ع) در این زمینه به این صورت است: "مَا الْمُجَاهِدُ الشَّهِيدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَعْظَمَ أَجْراً مِمَّنْ قَدَرَ فَعَفَّ لَكَادَ الْعَفِيفُ أَنْ يَكُونَ مَلَكاً مِنَ الْمَلَائِكَةِ"¹. این سخن به معنای آن است که مجاهد شهیدی که در راه خدا جهاد می‌کند، پاداش او بزرگ‌تر از پاداش شخصی نیست که قدرت بر گناه دارد اما خود را از آن پاک می‌دارد. در واقع، این سخن به اهمیت عفاف و خودداری از گناه و آلودگی اشاره می‌کند و آن را با ارزش بسیار بالایی مقایسه می‌کند.

شباهات معاصر پیرامون عفاف و پاسخ‌های نهج البلاغه

1- شبهه: عفاف و مدرنیته

برخی معتقدند که عفاف و حجاب با ارزش‌های مدرنیته و آزادی‌های فردی در تعارض است. در پاسخ باید گفت که عفاف، نه محدودیت، بلکه عامل مصونیت و عزت‌بخشی به انسان است. امام علی (ع) می‌فرماید: "الْعَفَافُ زِينَةُ الْفَقْرِ، وَ الشُّكْرُ زِينَةُ الْغِنَى"². پاکدامنی، زیور بینوایی است و سپاسگزاری، آرایش توانگری است. عفاف، انسان را از نگاه ابزاری و کالایی مصون می‌دارد و زمینه‌ساز رشد و تعالی فردی و اجتماعی است.

2- شبهه: عفاف و پیشرفت اجتماعی

شبهه دیگری که مطرح می‌شود، آن است که عفاف مانع پیشرفت اجتماعی و حضور فعال زنان در جامعه است. در پاسخ باید گفت که عفاف، نه مانع، بلکه زمینه‌ساز حضور سالم و مؤثر زنان در عرصه‌های مختلف اجتماعی است. زنان عفیف و پاکدامن، می‌توانند با حفظ کرامت و عزت خود، نقش‌آفرین جامعه باشند.

1. نهج البلاغه، حکمت ۴۶۶.

2. نهج البلاغه، حکمت 68.

3- شبهه: عفاف و تحمیل اجتماعی

برخی معتقدند که عفاف و حجاب، نوعی تحمیل اجتماعی است. در پاسخ باید گفت که عفاف، یک انتخاب آگاهانه و عقلانی است که انسان با پذیرش آن، کرامت و عزت خود را حفظ می‌کند. در نهج البلاغه، عفاف به عنوان نشانه عقلانیت و خودکترلی مطرح شده است.

تحلیل انتقادی شبهات و پاسخ‌های نهج البلاغه

1- تحلیل فلسفی عفاف

از منظر فلسفی، عفاف ریشه در کرامت ذاتی انسان دارد. امام علی(ع) عفاف را نه صرفاً یک دستور شرعی، بلکه ضامن عزت و کرامت انسان می‌داند. عفاف، انسان را از سقوط به ورطه شهوات و پستی‌ها باز می‌دارد و او را به قله‌های انسانیت می‌رساند.

2- تحلیل جامعه‌شناختی عفاف

از منظر جامعه‌شناختی، عفاف ضامن سلامت و امنیت اجتماعی است. جوامعی که عفاف را پاس می‌دارند، از آسیب‌های اخلاقی، فروپاشی خانواده و بحران‌های اجتماعی مصون می‌مانند. امام علی(ع) با تأکید بر نقش عفاف در استحکام خانواده و جامعه، آن را عامل آرامش و امنیت روانی جامعه معرفی می‌کند.

3- تحلیل روان‌شناختی عفاف

از منظر روان‌شناختی، عفاف عامل آرامش و رضایت درونی انسان است. امام علی(ع) در خطبه 45، عفاف و قناعت را عامل آرامش و رضایت درونی معرفی می‌کند و می‌فرماید: «زندگی مختصری که برای انسان کافی باشد بهتر است از اموال زیاد و گسترده‌ای که انسان را به هلاکت افکند»¹.

1. خطبه 45 نهج البلاغه

نتیجه گیری

الگوی عفاف بر اساس تحلیل خطب نهج البلاغه، الگویی جامع، عقلانی و اخلاق‌مدار است که می‌تواند راهگشای جوامع معاصر در مواجهه با چالش‌های اخلاقی و فرهنگی باشد. عفاف، ضامن سلامت فردی و اجتماعی، عامل عزت و کرامت انسان، و زمینه‌ساز رشد و تعالی فردی و اجتماعی است. با بهره‌گیری از آموزه‌های نهج البلاغه و سیره اهل بیت (ع)، می‌توان الگوی عفاف را در جامعه نهادینه کرد و به شبهات و چالش‌های معاصر پاسخ داد.

مطالعه و تحلیل خطب و حکمت‌های نهج البلاغه نشان می‌دهد که عفاف در اندیشه امام علی (ع) نه تنها یک فضیلت فردی، بلکه یک ارزش اجتماعی و اخلاقی بنیادین است که بر کرامت انسانی، سلامت روانی و استحکام خانواده و جامعه تأکید دارد. عفاف در این منظومه فکری، فراتر از محدودیت‌های ظاهری، به کنترل نفس، پاکدامنی در رفتار، گفتار و اندیشه اشاره دارد و به عنوان یکی از برترین عبادات و شاخص‌های تقوا معرفی شده است. پاسخ‌های نهج البلاغه به شبهات معاصر پیرامون عفاف و حجاب، نشان می‌دهد که این ارزش، نه مانع آزادی، بلکه زمینه‌ساز آزادی واقعی و خودکنترلی است؛ نه تبعیض جنسیتی، بلکه مسئولیتی مشترک برای همه اعضای جامعه؛ و نه مانعی برای پیشرفت، بلکه بستری برای رشد متعادل و سالم فرد و جامعه. همچنین، عفاف در نهج البلاغه به عنوان یک ارزش فطری و عقلانی، در چارچوب دین و اخلاق، راهکاری مؤثر برای مقابله با چالش‌های فرهنگی و اخلاقی جوامع معاصر ارائه می‌دهد. بنابراین، ترویج و تقویت عفاف نیازمند رویکردی جامع شامل آموزش و آگاهی‌بخشی، تقویت ایمان و تقوا، الگوسازی از سیره اهل بیت (ع) و اصلاح سبک زندگی است. این رویکرد می‌تواند به نهادینه شدن عفاف در جامعه کمک کرده و زمینه‌ساز رشد و تعالی فردی و اجتماعی باشد. در نهایت، الگوی عفاف نهج البلاغه، الگویی متعالی و جامع است که می‌تواند راهنمایی ارزشمند برای زندگی انسانی در دنیای امروز باشد و به ارتقای کرامت، امنیت و سلامت جامعه یاری رساند. در پایان، تأکید می‌شود که عفاف، نه یک الزام تحمیلی، بلکه یک انتخاب آگاهانه و عقلانی است که انسان با پذیرش آن، کرامت و عزت خود را حفظ می‌کند و به قله‌های انسانیت می‌رسد. جامعه‌ای که عفاف را پاس می‌دارد، جامعه‌ای سالم، پویا و پیشرفته خواهد بود.

منابع

1. طلبه سطح دو حوزه علمیه الزهرا (س) استان زنجان
2. تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، ص 256، ح 5399
3. نهج البالغه، ترجمه شهیدی، ص 559، حکمت 474.
4. سوره نور و آیه ی 5 سوره مومنون
5. تحف العقول، ص ۱۵
6. منابع و مصادر نهج البلاغه، محمد دشتی
7. ویکی شیعه: نهج البلاغه و منابع آن
8. دانشنامه اسلامی: مصادر نهج البلاغه و اسانیده
9. دانشنامه اسلامی: نهج البلاغه
10. ترجمه و شرح خطبه ۳۸ نهج البلاغه، موسسه تحقیقات و نشر اهل البيت
11. شرح معنای شبهه در نهج البلاغه، حسین استاد ولی
12. فرهنگ معارف اسلامی و توضیح تفاوت شبهه و سؤال
13. نهج البلاغه. حکمت 420
14. دانشنامه عفاف و حجاب، صفحه 123-135. تهران حوزه ی علمیه ی خواهران
15. نهج البلاغه حکمت 560
16. سوره نور، آیات 30 و 31
17. خطبه 48 نهج البلاغه
18. شمس الدین ذهبی، مؤسسه الرساله، بیروت، 1413ق، ج 2، ص 111.

19. سوره اعراف، آیه 22.
20. یسنا، ص 53، پندهای 5 - 8 به نقل از: آموزش های زرتشت پیامبر ایران، رستم شهرزادی، انجمن زرتشتیان، آبان 76.
21. ونندی داد، ص 275، بند 10.
22. سال نمای 1372، انجمن زرتشتیان تهران، ص 10.
23. حجاب در اسلام، ابوالقاسم اشتهااردی، ص 50.
24. تاریخ تمدن، ویل دورانت، ج 12، ص 62.
25. همان، ص 63.
26. نهج البلاغه، حکمت 466.
27. نهج البلاغه، حکمت 68.
28. خطبه 45 نهج البلاغه